

LA TRANSFORMACIÓ DEL MOVIMENT ZAPATISTA I LES AUTONOMIES INDÍGENES¹

Gilberto López y Rivas²

1.- Agraeixo la invitació per impartir aquesta conferència sobre “La transformació del moviment zapatista i les autonomies indígenes”, dins el cicle “**Esquerres emergents a Amèrica Llatina**”, tema d'altra banda pertinent per abordar els processos de resistència al capitalisme neoliberal i els nous paradigmes llibertaris que des del nostre continent estan sorgint.

2.- Per iniciar el tema voldria mencionar que la resistència popular al Mèxic dels nostres dies es manifesta en quatre conflictes que constitueixen, sens dubte, l'expressió de profunds greuges i rebel·lies que coincideixen en el temps i en l'espai dels nostre territori: 1).- Un moviment pels drets dels ciutadans de caràcter democràtic popular, la Convenció Nacional Democràtica (CND), sota la conducció d'Andrés Manuel López Obrador (AMLO), --que ja va transcendir al procés electoral del 2 de juliol,-- i que el proper 20 de novembre donarà possessió d'aquest dirigent com a *president legítim* de Mèxic. 2).- La “comuna d'Oaxaca” que s'origina en un moviment del gremi magisterial que davant la repressió del governador de l'estat, Ulises Ruiz, es transforma en una experiència de govern popular, amb representació de diversos sectors polític-socials i dels pobles indis, que s'expressa a l'Assemblea Popular dels Pobles d'Oaxaca, l'APPO, amb un abast històric no valorat en totes les seves dimensions per la simultaneïtat amb al moviment cívic contra el frau electoral i la campanya mediàtica en contra seva. 3).- L'*Altra campanya*, que passa per moments de debat i definició, però que representa un moviment els fonaments del qual descansen en l'experiència dels processos autonòmics del “*manar obeïnt*” i que intenta des d'una perspectiva anticapitalista establir un pol popular nacional que assoleixi l'hegemonia d'un poder constituent; i 4).- Els grups armats que --en la seva majoria-- sostenen un projecte socialista i segueixen una estratègia de *guerra popular prolongada* que implica acumulació de forces, autodefensa i supervivència fins a assolir el poder suficient per a una fase nacional ofensiva.³

3.- La conjuntura política actual a Mèxic mostra els límits i la crisi de l'anomenada “*democràcia tutelada*” que encoratja i determina la mundialització capitalista neoliberal, en la qual els poders fàctics lesionen els drets ciutadans per buidar de contingut la democràcia representativa i convertir-la en un procés procedimental amb alternances proclius a l'expansió i reproducció del model neoliberal.⁴ “*A la democràcia tutelada que propicia el capitalisme neoliberal, les esquerres poden perdre tota capacitat contestatària i transformadora en ser incapaces de sostraure's a la lògica del poder capitalista, donada l'efectivitat d'aquest per cooptar dirigents. En alguns casos, fins i tot, els partits d'esquerra assumeixen un paper de legitimació de sistemes polítics basats en la desigualtat i l'explotació capitalistes.*”⁵ Vam ser testimonis del desenllaç jurídic i polític de la impugnació del frau electoral que va resultar a la declaratòria de Felipe Calderón com a *president electe*, i amb això observem la precària legitimitat de les institucions *democràtiques*. Es confirmen les hipòtesis que assenyalen la fragilitat en la qual es fonamenta l'actual sistema de representació política al capitalisme neoliberal, en què els *grans electors* --els poders fàctics associats amb l'Estat-- són capaços de truncar les decisions majoritàries d'una ciutadania enfront els aparells de manipulació informativa, defraudació i

¹ Conferència pel cicle “**Esquerres emergents a Amèrica Llatina?**”, organitzat per la Fundació Alfons Comín, Barcelona, 13 de novembre de 2006.

² Doctor en Antropologia, Investigador de la Direcció d'Etnologia i Antropologia Social de l'Institut Nacional d'Antropologia i Història. Membre del Sistema Nacional d'Investigadors.

³ Consultar: Centro de Documentación de los Movimientos Armados: www.cedena.org

⁴ Veure: Gilberto López y Rivas. “Los límites de la democracia neoliberal”. **Rebelión**. 17-06-2006 i “Democracia tutelada versus Democracia Autonomista” **Rebelión**. 28-03-2006.

⁵ “Documento final del IV de la Xarxa Internacional d'Intel·lectuals i Artistes en Defensa de la Humanitat” Roma, Itàlia, 12 d'octubre de 2006.

coerció que finalment es van imposar durant el procés electoral des del govern de Vicente Fox i la seva xarxa de complicitats estatals, empresarials, gremials, corporatives i d'intel·ligència.

4.- La rebel·lió dels maies zapatistes –i el desenvolupament posterior d'aquest moviment fins a la seva etapa actual com impulsors i coordinadors de l'*Altra Campanya* i com a constructors d'autonomia als municipis autònoms rebels i les Juntes de Bon Govern--, situa el problema de la nació com a essencial per a una efectiva i real transició democràtica. Pel llibre d'Ivon Lebot, *El somni zapatista*, ara sabem de les preocupacions de l'EZLN per evitar ser identificats a l'inici del seu moviment en 1994 únicament a partir de la seva condició d'indígenes a la primera Declaració de la Selva Lacandona. El mateix terme d'*Alliberament Nacional* que pren el neozapatisme, heretat dels vells moviments guerrillers llatinoamericans, situa el problema de la lluita per la nació no en el sentit de la independència estatal, sinó en redefinir els termes i les condicions de la seva existència interna i les característiques de la seva inserció en el món exterior, que és justament el que planteja la Sisena Declaració de la Selva Lacandona des d'una perspectiva anticapitalista. *"Anirem a escoltar i parlar directament, sense intermediaris ni mediacions, amb la gent senzilla i humil del poble mexicà i, segons el que escoltem i aprenguem, construirem, juntament amb aquesta gent que és com nosaltres, humil i senzilla, un programa nacional de lluita, però un programa que sigui clarament d'esquerra o sigui anticapitalista, o sigui antineoliberal, o sigui per la justícia, la democràcia i la llibertat pel poble mexicà."*

5.- El zapatisme i els múltiples moviments transformadors a Amèrica Llatina mostren que la formació de les nacions no culmina amb establiment d'un Estat nacional políticament independent. Aquesta va ser una de les limitacions del marxisme i fins i tot Lenin, en la seva classificació de països amb problemes nacionals, no va incloure els d'Amèrica Llatina, perquè per a ell, una vegada assolida la independència política, la *qüestió nacional* quedava resolta. Els moviments d'*alliberament nacional* reiteren que no n'hi ha prou amb l'autodeterminació política de la nació, que fins i tot en aquesta etapa de transnacionalització de l'Estat es troba subjecte a profunds canvis ja que la sobirania, capacitat fonamental de l'autodeterminació, és restringida per les necessitats de les anomenades "reformes estructurals" requerides pel neoliberalisme. Per això és necessària la independència en l'àmbit econòmic i és fonamental la democratització de la societat en el sentit d'un exercici de la sobirania popular, en la construcció d'un *poder popular*, és a dir, la direccionalitat democràtica popular de la nació i l'establiment efectiu de la pluralitat ètnico-cultural, que estableixen els Acords de San Andrés.

6.- D'aquí la necessitat de reformular una reconstrucció de la nació des de baix, com ho plantegen els zapatistes a la *Sisena Declaració*, a partir de vincular-se estretament als problemes i demandes de les grans majories populars, a la història i realitat nacionals, a les tradicions de lluita i resistència dels diversos sectors del poble; és a dir, arrelar-se y nodrir-se a l'espai i el temps de la nació. El zapatisme en particular descobreix contradiccions bàsiques de l'Estat nació actual a Amèrica Llatina, en el que es refereix a la profunda polarització econòmica i social, la transnacionalització de la rectoria econòmica i política dels nostres països, la negativa d'acceptar la pluralitat ètnico-cultural com a base per a la reforma de l'Estat i la societat, la pèrdua de conquestes humano civilitzatòries, com nivells salarials, organitzacions sindicals, compromisos socials de l'Estat, institucions i garants jurídiques de protecció i reproducció de la força del treball, l'educació pública, la salut, la vivenda, l'alimentació, l'accés i el control social de l'aigua, etc. Tot això acompanyat del ja citat buidament de la política i els drets democràtics, en termes d'una democràcia acotada pels grans electors: els poder fàctics que, associats a l'Estat, imposen els candidats que garanteixen la continuïtat del sistema neoliberal.

7.- El zapatisme accepta el repte de reprendre el *problema nacional* en una època en què semblava imposar-se una perspectiva de mundialització del capital que implica canvis profunds en el sistema d'hegemonia imposat per les classes dominants a les classes subalternes a partir de la base de participar com a socis de la transnacionalització capitalista. Contrari a les idees de debilitament de l'Estat, podem afirmar que *"l'Estat nacional de competència és un vigorós interventor, tant en el plànol econòmic, com en les dimensions política, social, ideològica, cultural i militar; el neoliberalisme és una doctrina exacerbadament estatista; i el lliure mercat és una construcció político-estatal instituïda i sostinguda, així mateix, per la coacció i la*

repressió.⁶ El neoliberalisme provoca resistències i contradiccions que emfatitzen les tendències particularitzants i les posicions de defensa d'allò nacional que tard o d'hora aconseguiran imposar-se. Paradoxalment, el neoliberalisme es presenta com un reproductor de fenòmens nacionalitzadors que diu combatre o superar. Fins i tot a Europa, tenim les reticències i resistències de sectors importants de nacions de la Unió Europea –i de les nacions soterrades o prohibides- a unificacions i centralismes que esborrin les diferències nacionals. La permanència de la nació es mostra, així mateix, per la banda dels efectes que la nació produeix sobre les formes (nacionals) dels conflictes, de les contradiccions i de les lluites socials de la força de treball i dels grups subalterns.

8.- El zapatisme aconsegueix superar les idees que es desprenen de la matriu teòrica marxista en el sentit de considerar la nació com un residu de l'època democràtic burgesa, com un monopoli de les classes dominants i, en conseqüència, propietàries de la simbologia nacional, administradores úniques del ritual patriòtic i de la història nacional. *"Tenim Pàtria i la Bandera tricolor és amada i respectada pels combatents INSURGENTS"*, afirmaven els zapatistes a la Primera Declaració de la Selva Lacandona. Les idees d'un marxisme esquemàtic van provocar en molts dels nostres països que l'esquerra abandonés la lluita per l'hegemonia nacional, en emfatitzar el reduccionisme classista i generar dos fenòmens igualment perniciosos pels fins nacionals: **l'obrerisme i l'economicisme**. En altres paraules, la bigarrada i multifacètica realitat sòcio ètnico i cultural de la nació va ser observada a través de la lent uniformadora de les classes socials, i fins i tot, des d'una perspectiva eurocèntrica. La nació va ser considerada com un fenomen estàtic, com un producte passiu de la burgesia. La interpretació literal de la frase *"Els obrers no tenen pàtria"* va portar al nihilisme nacional i a l'abandonament de la lluita per l'hegemonia nacional, desnacionalització i cosmopolitisme dels marxistes. Aquesta frase, per cert, repetida fora de context, és necessari comprendre-la en el seu significat real: assenyala *El Manifest Comunista: "Els obrers no tenen pàtria. No els poden arrabassar el que no posseeixen. Més, per quant, el proletariat en primer lloc ha de conquerir el poder polític, elevar-se a la condició de classe nacional, constituir-se en Nació, encara és nacional, tot i que de cap manera en el sentit burgès"*. En el terreny de la política, l'obrerisme es va expressar en atribuir al proletariat missions històriques que sobrepassaven les seves possibilitats reals, sobretot als nostres països llatinoamericans. Una lluita contra hegemònica és una tasca *nacional popular* que desborda la classe obrera i no pot ser dipositada en un destí històric exclusiu d'aquesta classe. Aquesta lluita, necessàriament, haurà de ser el resultat d'un moviment democràtic i socialment heterogeni de masses, com ho demostren la Convenció Nacional Democràtica, l'Altra Campanya i l'APPO, avui en dia.

9.- Paral·lelament no es va percebre la naturalesa d'un procés que va intrínsec en el desenvolupament de la nació moderna i que s'expressa en les tendències contradictòries a universalitzar i particularitzar, a homogeneïtzar i diferenciar, reproduint els particularismes tant en el plànol mundial com a l'interior de la nació. L'Estat nacional aconsegueix unificar aquestes tendències contradictòries cap enfora i cap endins, cap enfora conformant el sistema internacional d'estats que coneixem des del segle XIX i cap endins, reproduint i ampliant les imposicions jurídiques, ideològiques i culturals de les classes dominants. Això va portar com a conseqüència el relleu polític i teòric de grups diferenciats a l'interior de la nació, **com les ètnies o els pobles**, i la idea d'un trànsit inevitable a la uniformitat, a la proletarització i a la fi dels fenòmens ètnics i nacionals. (Aquest va ser l'origen teòric de molts fracassos, com els de la revolució sandinista a la Costa Atlàntica de Nicaragua en els primers anys del govern revolucionari). D'això es desprèn que en el desenvolupament de la nació moderna, els subjectes actants no són només els constituïts per les *classes socials*, sinó també els agrupats entorn a les identitats de diversa naturalesa, com les ètnies, les nacionalitats, els grups d'edat, el gènere, etc. Per tant, a l'època actual, caracteritzada per un aprofundiment de les tendències universalistes del capital, ens trobem, paradoxalment, en el trànsit d'una concepció nova de nació que aconsegueixi dissoldre el vincle entre *nació i burgesia* i que tingui en compte el fracàs del socialisme real. Els diferents agrupaments polítics democràtics requereixen plantejar-se els termes possibles de l'existència d'una nació de nou tipus: **una nació popular, pluralista i democràtica**, que és l'objectiu del moviment del poble mexicà en les seves diverses i contradictòries manifestacions.

⁶ Ana María Rivadeo. **Les Patria. Nación y globalización**. Mèxic: UNAM, 2003.

10.- El zapatisme ve a demostrar que els complexos ètnics constitueixen entitats immerses en els processos històrics i les bases socioculturals dels quals, condicions de reproducció i formes de vinculació política, contínuament es modifiquen; d'aquí la possibilitat dels pobles indis de transformar-se sense renunciar a la seva identitat contrastant. Tenim, per exemple, una mateixa identitat zapatista a diferents nínxols culturals: las Cañadas, Los Altos, Zona Norte, la Costa. Més encara, el zapatisme ve a corroborar la hipòtesi sostinguda per l'anomenat **etnomarxisme** que adverteix que les ètnies no són producte de la continuïtat mil·lenària, sinó de les múltiples adaptacions i refuncionalitzacions a la canviant realitat colonial i a partir dels processos nacionalitzatoris que imposa el capitalisme. Precisament, per ser entitats històriques, els sistemes ètnics, són alhora, fenòmens sempre contemporanis; fins i tot el passat s'ha de veure en funció del present i el futur. Les ètnies existeixen fermament relacionades amb l'estructura socioeconòmica i política en què s'insereixen. D'aquí que les entitats ètniques no són concebudes com a "harmòniques" o "equilibrades", sinó incidides per la seva integració en la matriu classista i per les contradiccions inherents a la mateixa.

11.- El moviment zapatista es confronta amb les corrents etnicistes en la seva pràctica política, demostrant que els indígenes no enfronten un món genèric "occidental" sinó a classes socials específiques i els seus representants en l'aparell de l'Estat. A partir d'aquesta concepció, el problema indígena constitueix un fenomen sociopolític que no pot reduir-se a allò cultural ni a un rígid esquema economicista. Pel seu caràcter sociopolític, les *ètnies* subordinades es vinculen amb altres sectors explotats de la societat, tot i que les seves reivindicacions conservin llavors la seva especificitat. La qüestió ètnica esdevé en part constitutiva de la *qüestió nacional* i, en conseqüència, les ètnies o pobles indígenes resisteixen a un *projecte nacional hegemònic* que només pot ser confrontat exitosament amb un *projecte nacional contra hegemònic alternatiu*. La solució de la problemàtica ètnica implica l'acció política dels indígenes com a subjectes històrics, com a protagonistes polítics i constructors del seu propi futur, en conjunció amb les lluites d'altres sectors explotats. "*Seguirem lluitant pels pobles indis de Mèxic –destaca la Sisena Declaració- però no només per ells ni només amb ells, sinó que per tots els explotats i desposseïts de Mèxic, amb tots ells i a tot el país.*"

12.- L'EZLN, amb el seu projecte d'autonomies que es consolida amb els municipis autònoms i les Juntes de Bon Govern, i ara, amb la seva iniciativa de l'*Altra Campanya*, tanca el cicle de la dependència i el paternalisme i, amb això, el clientelisme i corporativisme que va practicar l'Estat mexicà, amb l'assessoria d'antropòlegs, per cert. Des del sorgiment de les societats nacionals es configura un subjecte sociopolític, integrat per les classes explotades i desposseïdes, obrers, camperols, sectors de la intel·lectualitat, les entitats socioètniques subordinades. Aquest conjunt de classes i grups socials subalterns, que formen el **poble**⁷, es van integrant als processos de conformació de la nació en una permanent lluita per sobreviure i desenvolupar-se, per trencar amb els esquemes de dominació i explotació capitalistes⁸. He utilitzat la categoria "**nació-poble**" per referir-me al procés de construcció d'una nació alternativa a l'hegemònicament existent i en el qual hi poden participar potencialment tots aquells subjectes polítics que d'una o altra manera estan sent marginats, exclosos o negats per l'Estat⁹.

⁷ "El terme poble té també múltiples connotacions. S'utilitza habitualment per designar qualsevol comunitat humana de les definides com a ètnies, nacionalitats o grups nacionals. També en la seva connotació jurídica-política significa el subjecte de sobirania, per exemple, "el govern del poble". En el seu significat socio-polític identifica les classes explotades i desposseïdes de la població d'un país. En la seva accepció com a sinònim d'ètnia o nacionalitat, constitueix una bona forma d'evitar els intents classificatoris als quals en hem referit. Per això és el terme preferit pel dret internacional per referir-se a les ètnies, tot i que en aquest sentit el concepte poble comporta derivacions d'autodeterminació que no tots els Estats accepten.". Leo Gabriel i Gilberto López y Rivas. **Autonomías indígenas en América Latina, nuevas formas de convivencia política**. Mèxic: Plaza y Valdés-UAM-Latautonomy, 2005, p. 40.

⁸ Gilberto López y Rivas, **Nación y pueblos indios en el neoliberalismo**, Mèxic, 2^a. Edició, Plaza y Valdés y Universidad Iberoamericana, 1996, p. xvi

⁹ "El desenvolupament de la nació hauria de trencar amb els límits i superar les contradiccions de la nació burgesa, els quals s'expressen fonamentalment en l'explotació de classes, el racisme, la segregació de pobles indis, l'opressió peculiar de la dona, la discriminació a grups d'edat, el control imperialista de les nostres economies i societats. Aquestes contradiccions es donen a l'interior de les nostres nacions, i les lluites per superar-les constitueixen l'essència mateixa de la qüestió nacional dels nostres dies". *Ibid.*, p. xvii

13.- L'abast i el paper de les **autonomies** als països llatinoamericans¹⁰ s'han vist afectats per aquesta reconfiguració mundial del capital i les seves fronteres. Per això, les lluites autonòmiques contra la pèrdua per part dels pobles indis del territori i els seus recursos davant l'avanç de la depredació neoliberal constitueixen un altre dels reptes de la resistència neozapatista. Les autonomies, tal i com les concebem a la nostra Amèrica Llatina, són processos de resistència mitjançant els quals les ètnies, pobles i nacions soterrades, negades, subalternes, recuperen la seva identitat a través de la reivindicació de la seva cultura, els seus drets i les seves estructures político-administratives. Les autonomies no estan donades. No existeixen *per se*. Al contrari, adquireixen raó de ser en tant que es consoliden durant la modernitat els Estats-nació. La construcció de la consciència de la lluita per l'autonomia tampoc es genera de la nit al dia. Perquè es converteixi en una demanda política i cultural es requereix d'un o diversos **subjectes autonòmics** que la demandin.

14.- El reconeixement a la **lliure determinació** dels pobles indígenes a través de l'**autonomia**, que estableixen els acords de San Andrés, i que recull puntualment la proposta de la Comissió de Concòrdia i Pacificació del Congrés de la Unió (COCOPA), identifica drets i responsabilitats de subjectes socials considerats pobles, el que en els fets trenca amb el cordó umbilical de l'indigenisme com a política estatal cap als indígenes i de les polítiques corporatives de **règim de partit d'Estat** que durant molts anys van sotmetre políticament i ideològicament a aquests pobles. L'essència de l'autonomia indígena subjacent a San Andrés, i en aquelles de *facto* desenvolupades pels zapatistes i altres pobles indígenes de Mèxic, és que crea les condicions per ampliar i desenvolupar les potencialitats de subjectes autonòmics perquè prenguin en les seves mans no només els assumptes que els són de la seva competència, sinó també per incidir en la vida nacional. Aquest fet, la **conformació del subjecte autonòmic**, d'abast i presència nacionals, amb lleialtats harmònicament compartides entre les seves reivindicacions pròpiament ètniques i els projectes democràtics de caràcter nacional-popular, és la major conquesta d'aquests anys de lluita a partir de l'1 de gener de 1994. Les autonomies indígenes i la conformació d'un subjecte polític i social representen l'alternativa alliberadora de les estructures corporatives del sistema de partit d'Estat que va imperar a Mèxic durant dècades i de la política assistencialista de l'indigenisme oficial. Per això, per a l'Estat oligàrquic mexicà és inadmissible l'existència i actuació polítiques d'un subjecte independent dels seus mecanismes de control i mediatització. El govern i les elits polítiques d'aquest país hauran d'acostumar-se a la presència vital dels pobles indis a la vida de la nació, parlant per si mateixos i reclamant els seus drets seculars.

15.- Amb tot, els obstacles per a la posada en pràctica de les autonomies són cada vegada més grans. Sobretot, a partir de que la classe en el poder no posa en pràctica la *transició democràtica* amb Vicente Fox, sinó que opta per una línia de confrontació i enduriment que dóna continuïtat al clàssic presidencialisme corporatiu del PRI, no du a terme la reforma de l'Estat, no soluciona els problemes que van donar origen als moviments armats, no canvia ni una mica la política econòmica, preparant-se, d'altra banda, per a la lluita social de llarg termini a partir de la militarització en tots els ordres, el canvi del marc jurídic per un major control del conflicte social, la dissidència i les rebel·lies¹¹ i ara, amb la imposició d'un president espuri que forma part de grups confessionals clandestins, com el Yunque, propers a la Falange espanyola. *"Un obert representant de les màfies político-econòmiques del gran capital i les potències imperialistes, que ahir com avui, ataquen el poble i la ciutadania de Mèxic, des d'Estats Units, Espanya i França"*.¹²

16.- Per altra banda, l'autonomia no estableix un **règim** o un **nou nivell de govern**, no crea drets corporatius ni furs, no crea reserves. Tampoc identifica **territoris autònoms** o una divisió administrativa de territoris específics a la geografia nacional, com sí succeeix en els casos de Nicaragua o l'Estat espanyol. Al contrari, els Acords de San Andrés reconeixen el dret del

¹⁰ Veure: Leo Gabriel y Gilberto López y Rivas (coordinadors). **Autonomías indígenas en América Latina, nuevas formas de convivencia política**. Ob. Cit.

¹¹ Per a més informació sobre la militarització i els canvis en els marcs jurídics en funció de la repressió veure: Gilberto López y Rivas, **Las Fuerzas Armadas Mexicanas a fin del Milenio: Los Militares en la Coyuntura Actual** (1999, primera edició); així como el llibre ja citat Gilberto López y Rivas, **Autonomías: democracia o contrainsurgencia**.

¹² Pablo González Casanova, Gilberto López y Rivas, Luís Hernández Navarro. "La gran mentira y las alternativas del México Democrático". **La Jornada**, 16 de setembre de 2006.

pobles a l'autonomia en **el marc de l'Estat mexicà** i, en conseqüència, estableixen les competències internes de les autoritats índigenes, les seves obligacions en l'exercici d'aquestes competències, i les obligacions compartides i/o exclusives dels poders federals, estatals i municipals. San Andrés defineix **el subjecte de la llei**, seguint amb l'estipulat al respecte al Conveni 169 de l'Organització Internacional del Treball (OIT), i fixa competències d'autonomia en el maneig intern de formes d'organització social, sistemes normatius, representació política, terra i **territori** (en aquest cas també d'acord al Conveni 169 de l'OIT)¹³, llengua, cultura, identitat ètnica i mitjans de comunicació. També, es proposa el desenvolupament equitatiu promogut per l'Estat, el combat a tota forma de discriminació; es fixen competències compartides en educació entre pobles i els governs federal i estatal; es protegeixen drets de migrants índigenes, així com es defineixen atribucions de les comunitats com **entitats de dret públic** i la possibilitat d'associació de pobles, comunitats i municipis per filiació ètnica, que per cert és ja una realitat constitucional pel cas de l'estat d'Oaxaca¹⁴; es proposa, així mateix, la transferència de fons públics, remunicipalització, redistribució electoral, etc., que va ser acceptat pel govern federal en signar els acords de San Andrés el 1996, per la qual cosa sorprèn que posteriorment es descobrissin amenaces i paranys inexistents o es fingeixi amnèsia respecte al que es va pactar no només a San Andrés sinó en el que toca al propi Conveni 169 de l'OIT.

17.- El projecte autonomia no va en contra de la **unitat nacional**. En part perquè no existeix tal unitat nacional: el país està polaritzat, dividit, fragmentat per la desigualtat, per la misèria, per l'explotació, per la violència institucionalitzada, per la pèrdua real de sobirania provocada per un model econòmic bàsicament **antinacional**, per un govern sumit en el profund descrèdit i en la corrupció. En part perquè no existeix una sola organització indígena, ni tan sols la més radical, que plantegi la reivindicació d'establir un Estat propi o la pretensió de separar-se de Mèxic, com sí ho han declarat sectors econòmics i polítics del nord del país o del Soconusco, Chiapas. Així, no hi ha possibilitat de la més mínima comparació de la nostra realitat indígena amb els casos ja coneguts de l'ex Iugoslàvia o de l'antiga URSS, avui Federació Russa, on sí existeixen moviments nacionalistes amb demandes d'autodeterminació. És paradoxal que el moviment indígena i l'EZLN, per la seva proposta d'autonomia, han estat acusats precisament de trencar la unitat nacional, balcanitzar el país, crear estats dins de l'Estat, buscar l'aïllacionisme i estimular els odis ètnics, quan és la classe governant la que ha seguit una política d'articulació i associació amb el capital financer internacional per posar en venda els nostres recursos naturals, la nostra planta productiva i la nostra força de treball, renunciant de fet a la sobirania econòmica i posant en risc greu la sobirania política. Des de fa quatre segles estem davant dels que podrien ser considerats com governs de **traïció nacional** que actuen en funció no del desenvolupament del país o de la millora de les majories nacionals, sinó en ares dels interessos i beneficis d'un petit grup de l'oligarquia financera nacional i estrangera.

18.- Les posicions anti-autonomistes que s'encobreixen amb variats arguments "tècnics", o que addueixen que el problema s'ha polititzat i per tant és impossible discutir objectivament; o assenyalen que l'autonomia no és un projecte indi sinó introduït des de fora per intel·lectuals, i que en realitat els *pobles* no existeixen sinó les *comunitats*, o que les autonomies no remeiaran el problema de la pobresa, etc., són arguments destinats a nodrir la confusió general i provocar el desprestigi de l'autonomia com a projecte alternatiu. En el fons aquestes posicions tenen en comú que defensen obertament o veladament el conservadurisme d'una societat acostumada a observar els indis com a objectes de l'acció de l'Estat o com a "objectes víctimes" però mai com a subjectes sociopolítics actius. El problema radica essencialment no en consideracions de tècnica jurídica o de precisió conceptual en el camp antropològic, sinó en raons polítiques d'un Estat que es nega a transitar a la democràcia. És obvi que els pobles indis no busquen una "autonomia de la pobresa" perquè si fos així n'hi hauria prou amb deixar les coses com estan perquè aquesta mena d'"autonomia" es mostrés en tota la seva nuesa.

¹³ Pel tema de territorialitat i autonomia veure: Magda Gómez Rivera, "El derecho indígena en la antesala de la Constitución", **Economía Informa**, Facultat d'Economia de la UNAM, núm. 250, setembre de 1996.

¹⁴ L'article 94 de la Constitució d'Oaxaca estableix: "Els municipis d'estat, podran associar-se lliurement, prenent en consideració la seva filiació ètnica i històrica per formar corporacions de desenvolupament regional..." **Constitución del Estado Libre y Soberano de Oaxaca**. Oaxaca: Instituto Federal Electoral, 1995.

19.- La proposta de les autonomies indígenes que es consensua a San Andrés, (amb la presència **representativa** de centenars de dirigents indígenes de tot el país i especialistes en la matèria participant a les discussions més profundes que s'han donat en aquest camp), i que la COCOPA transforma en projecte de llei, es fonamenta en una perspectiva de llarg alè encaminada a la democratització del país: es busca una **reforma profunda de l'Estat i la societat** que modifiqui l'essència mateixa del pacte social; que atorgui drets no només als individus i als ciutadans sinó també a les col·lectivitats, als pobles diferenciats de la resta dels mexicans; que provoqui un canvi en les mentalitats i en les formes de relació entre indis i no indis. No és una forma per aïllar-se o replegar-se en els límits dels pobles i les comunitats sinó, al contrari, és el camí per una unió d'iguals en una multifacètica i pluralista societat nacional. D'altra banda, les reformes constitucionals són només un primer pas. Hauran de seguir-les les reformes a lleis secundàries, els canvis institucionals, els programes especials pel desenvolupament dels pobles indis, les campanyes nacionals d'alfabetització entorn els drets i les cultures indígenes per eradicar el racisme i la discriminació entre nosaltres, per despullar-nos d'aquesta càrrega de **mentalitat colonial** que preval a la societat mestissa, per socialitzar i educar les noves generacions entorn a valorar la riquesa i l'esplendor de les civilitzacions indígenes no només del passat, sinó també del present.¹⁵

20.- El zapatisme no ha seguit una estratègia d'instrumentació pragmàtica en la seva relació amb organitzacions socials. Al contrari, principalment en el diàleg de San Andrés, els zapatistes lliuren la interlocució amb el govern federal a la societat civil i particularment als representants dels pobles indis, sense altra condició que aconseguir el consens dels seus assessors en els acords que presentaria la comandància zapatista a la taula de negociació.¹⁶ El procés de diàleg va ser una universitat de com fer política a partir de la participació col·lectiva i sense que intervingués l'individualisme competitiu o l'interès corporatiu.¹⁷ A San Andrés es va practicar una cultura política diferent a la que va imposar el sistema de partit d'Estat durant més de setanta anys. L'EZLN ha estat un referent moral, una consciència crítica del país durant tots aquests anys.

21.- L'EZLN ha estat també una reservori d'idees llibertàries que significa un oasi en el desert provocat per l'ensorrament de la Unió Soviètica i la desaparició del socialisme com a opció immediata de transformacions socials pels nostres països. La perspectiva de *construir poder des de baix* i fonamentat en la participació de tots i totes ha estat un alè per a la resistència a Mèxic i a l'àmbit mundial. Els significats de "manar obeint", la revocació del mandat, la concepció del govern com a servei, la transcendència de l'ètica en la política, el divorci amb l'estatisme i l'exemple del seu procés autonòmic han constituït una aportació molt oportuna i significativa en moments en què desapareixien els referents ideològics i polítics que havien mantingut vives les utopies. L'EZLN va trencar també amb les tradicions militaristes que a les dècades dels seixanta i setanta van imperar a les nostres organitzacions i que tant de mal van fer al desenvolupament revolucionari. Sent una organització armada i clandestina, va tenir la maduresa suficient per no fer d'això un fetitxe. En aquest moviment, les armes juguen un paper merament instrumental de la política. Per això, va poder acatar el mandat de pau que la societat civil va expressar el 12 de gener de 1994. Malgrat la militarització imperant per la opció contrainsurgent seguida pel foxisme, el zapatisme rebutja també la victimització dels seu moviment, derrotant una i altra vegada les ofensives militars i paramilitars amb iniciatives polítiques.

22.- El paper jugat pel zapatisme en el moviment indígena autonomista ha estat transcendental, en assumir ells mateixos el camí de l'autonomia a través d'un procés de construcció del subjecte autonòmic, els resultats últims del qual es poden observar a les Juntes de Bon Govern. El zapatisme imposa la problemàtica indígena en el debat nacional i obliga l'Estat a negociar els Acords de San Andrés, els quals independentment de que no hagin estat acatats pel govern i la classe política, constitueixen una plataforma programàtica de desenvolupament

¹⁵ Guillermo Bonfil insistí sobre aquesta idea en el seu **México Profundo, una civilización negada** (Mèxic: SEP/CIESAS, 1987).

¹⁶ Aquest va ser en essència el missatge del Subcomandant Insurgent Marcos als seus assessors, previ a l'inici del diàleg.

¹⁷ Hi va haver, però, qui va pretendre trencar l'hegemonia de l'EZLN en el moviment indígena, criticant els Acords de San Andrés, amb l'argument de que allò pactat no convenia als interessos dels pobles indígenes.

sustentable pels pobles indis del país. Els pobles indis com a sector nacional, és un dels pocs que coneix el camí del seu alliberament cap el futur en tant que té consciència de la mena de nació i d'Estat pluriètnics i pluriculturals que desitja establir a Mèxic. L'EZLN i els pobles indis compten amb una estratègia, l'autonomia, per resistir els embats de les polítiques neoliberals, defensar els patrimonis naturals i recursos estratègics nacionals i sobreviure amb un projecte civilitzatori diferent al que ofereix el capitalisme mundial.

23.- Un panorama de les autonomies des del punt de vista nacional, mostra un procés complex i contradictori en què per una banda els grups dominants i els seus aparells d'Estat neguen el reconeixement efectiu dels drets a la lliure determinació i, per l'altra, els pobles indis aprofundeixen diverses experiències autonòmiques de *facto*. Des de la perspectiva de concebre les autonomies com a processos de negociació, en el cas mexicà ens trobem davant d'una incerta situació: diferents sectors de la societat nacional reconeixen la justesa dels Acords que van resultar d'una negociació entre les parts en conflicte però no ha estat possible que aquests es tradueixin en reformes constitucionals i en canvis en el model econòmic necessaris per a la transformació substantiva de la relació entre els pobles indis i l'Estat mexicà, objectiu fonamental d'aquests Acords. Cadascuna de les parts, en conseqüència, ha emprès estratègies polítiques, econòmiques i militars per posicionar-se enfront del conflicte: el govern encapçalat per Vicente Fox, en el cas de Chiapas, ha seguit la política de continuar les mateixes tàctiques de militarització i utilització de grups paramilitars que s'inclouen en l'estratègia de contrainsurgència que va posar en pràctica el règim priísta. Paral·lelament, continua el setge governamental de cooptació d'organitzacions a la zona de conflicte a través de crèdits i programes assistencialistes amb un clar propòsit contrainsurgent. Per la seva part, l'EZLN i el moviment indígena encapçalat pel Congrés Nacional Indígena (CNI) segueixen la política d'establir o enfortir les autonomies de fet en el territori nacional, mentre els rebels zapatistes opten per aprofundir els seus exercicis autonòmics, ampliant els seus àmbits de competència i territorialitat en els espais regionals, creant les cinc Juntes de Bon Govern que concentren sota la seva autoritat els prop de 40 municipis autònoms. Les funcions de les Juntes, a més d'una forma d'enllaç civil entre els zapatistes i l'exterior, abasten la impartició de justícia, salut comunitària, educació, vivenda, treball, alimentació, comerç, informació, cultura i trànsit local, coordinant-se per a tal efecte amb les autoritats autònomes municipals.

24.- En l'àmbit econòmic, el govern de Felipe Calderón pretén obrir els territoris dels pobles indis als diversos projectes carreters, d'extracció i explotació indiscriminada de recursos naturals que formen part del Pla Puebla Panamá, buscant paral·lelament dur a terme les reformes que permetin privatitzar PEMEX i la Comissió Federal d'Electricitat, mentre el moviment indígena, els diversos sectors gremials i la societat civil es plantegen la defensa d'aquests patrimoni per mitjà de mobilitzacions i l'aprofundiment dels propis processos d'autonomia. Hi ha consciència que l'important en aquesta direcció és la construcció del subjecte autonòmic, *“de que l'autonomia no es pot consolidar en una societat per decret. Qualsevol projecte alternatiu de transformació social, per més noble que sigui, com una sabana, adoptarà la forma de teixit social sobre el que es posa. Si el teixit social que el fonamenta és vulnerable, en tant no estigui arrelat, construït i apropiat pels propis subjectes, el projecte està condemnat a fracassar.”*¹⁸ La sort de les autonomies en el context nacional depèn en gran mesura del camí que segueixi la transició democràtica i la inserció de Mèxic en un món globalitzat en què priva la bel·ligerància d'Estats Units i el descrèdit de la Organització de Nacions Unides. Considerats els pobles indis com un balast del moviment revolucionari, o en el millor dels casos, com un aliat secundari que devia subordinar les seves aspiracions a l'establiment de la *dictadura del proletariat*, aquests pobles compten avui en dia amb patrimonis de cultura i pràctiques polítiques que bé podrien ser analitzades i represes pels sectors en altre temps considerats com a dirigents naturals de la revolució.¹⁹

¹⁸ Leo Gabriel i Gilberto López y Rivas. AUTONOMÍAS INDÍGENAS EN AMÉRICA LATINA. NUEVAS FORMAS DE CONVIVENCIA POLÍTICA. Mèxic: UAM-LATAUTONOMY-Plaza y Valdés, 2005.

¹⁹ Veure: Gilberto López y Rivas. **Nación y pueblos indios en el neoliberalismo**. Mèxic: Plaza y Valdés, 1996 (segona edició).